

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

takelse av seg selv og livets vilkår, er den sentrale verdi i Cora Sandels livssyn», summerar Åse Hiorth Lervik. Även om man gärna hade sett, att hon fört en mer ingående diskussion av Cora Sandels plats i norsk idéhistoria och norsk »ändsliv» när hon gör detta viktiga konstaterande, är man henne tacksam för en levande och värdefull bok.

Thure Stenström

Fred Kaplan: *Dickens and Mesmerism. The Hidden Springs of Fiction*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1975.

Mesmers sensationella lärosatser, som under 1700-talets sista decennier väckte en så våldsam uppståndelse i Frankrike, Tyskland och i någon mån Sverige, betraktades av den skeptiska engelska nationen länge som en dubiös utländsk import. Först när den ryktbare läkaren John Elliotson i slutet på 1830-talet började intressera sig för den animala magnetismens potentiella medicinska användning, fick rörelsen vind i seglen. Elliotsons offentliga demonstrationer samlade – liksom Charcots ett halvsekel senare i Paris – en prominent publik ur Londons vetenskapliga och litterära värld. Hänfödda proselyter och bittra motståndare öppnade en inflammerad debatt, och en strid ström av skrifter och motskrifter började flyta. »The mesmeric mania» var ett faktum.

Av de stora victorianska författarna var nästan alla intresserade – mer eller mindre – av den fenomenvärld som nu uppenbarades: Coleridge, Wordsworth, Carlyle, Browning, Arnold, Thackeray, Trollope och Wilkie Collins. Tennyson praktiserade själv mesmerismens konst, Elizabeth Barrett bekände sig som troende och Harriet Martineau väckte skandal genom att publicera alla detaljer om en mirakulös kur som hon själv hade genomgått. Redan från början var Dickens ett av de mest fascinerade vittnena till Elliotsons experiment. Han besökte University College Hospital för första gången i januari 1838, knöt snart nära vänskapliga kontakter med Elliotson och följde hans uppseendeväckande seanser med bl. a. systarna O'key. I de häftiga akademiska kontroverser som följde, ställde sig Dickens på sin nye väns sida: samma dag som Elliotson tvingades lämna in sin avskedsansökan från University College åt han och Dickens middag tillsammans. Och några år senare uttalade Dickens i ett brev sitt obegränsade förtroende för Elliotsons verksamhet och tillade: »I should be untrue to myself if I shrunk for a moment from saying that I am a believer, and that I became so against all my preconceived opinions and impressions.»

Den tidigare Dickensforskningen har självfallet

observerat hans kontakt med mesmerismen och hans egna ambitioner att spela magnetisörens undergörarroll. Det finns många vittnesbörd om den förmodligen fullt medvetna hypnotiska utstrålning som trollband publiken vid hans uppläsningstur-
néer. Men han lärde sig också konsten att mildra en del av äktenskapets besvärligheter genom att helt enkelt söva ner sin kära Kate, som med högst oblidla ögon iakttog hans energiska bemödanden under Italien-resan att bota den sköna men neurotiska bankirfrun Mrs De la Rue med företrädesvis nattetid bedriven magnetisk terapi.

Relationerna till Elliotson, De la Rue-episoden och hela den victorianska mesmerismens brokiga och bråkiga historia kartläggs omsorgsfullt i *Fred Kaplans* studie. Inventeringen sker delvis med hjälp av opublicerat brevmaterial och ger ett bestämt intryck av soliditet. De invändningar man kan ha lust att göra riktar sig snarast mot Kaplans benägenhet att dra ytterst långtgående slutsatser om de litterära konsekvenserna av Dickens mesmeristiska idéer. Vidare kan man efterlysa ett något vidgat perspektiv, som skulle tillåta, att också några av de andra victorianska romanförfattarnas bidrag till den mesmeristiska genren skymtade i kulisserna. Wilkie Collins *The Moonstone* – av T. S. Eliot kallad den första, bästa och längsta av moderna engelska detektivromaner – och Bulwer-Lyttons *A strange story* borde exempelvis ha nämnts: båda apostroferar Elliotson och bygger på av honom inspirerade motiv. Kaplan visar dessutom en bristande förtrogenhet med europeisk litteratur, när han hävdar (s. 129), att Balzac, Poe och Hawthorne är de enda stora författare under 1800-talet som direkt gestaltar uppslag ur mesmerismens fenomenologi. Han glömmor då bl. a. Kleist, Hoffmann, Goethe, Jean Paul, Alexandre Dumas d. ä. och George Sand, för att inte nämna Viktor Rydberg, Björnson och Strindberg – även om det i de senare fallen kan vara svårt att dra gränsen mellan animal magnetism och hypnotism.

Dickens intresse för den mer eller mindre ockulta psykologin med dess metafysiska implikationer har således gott om motsvarigheter i samtida litteratur. Och även om det är väl dokumenterat, kan man som sagt diskutera om det är upplevelserna vid Elliotsons seanser, studiet av mesmeristisk litteratur och egna experiment som är förutsättningen för *alla* de idéer om det mänskliga psyket och relationerna mellan människor som Kaplan analyserar i en rad tematiska avsnitt. I vissa fall är sambandet evident och får sin verbala bekräftelse i texten. Att John Jasper i *The mystery of Edwin Drood* och förhållandet mellan James Carver och Rob the Grinder i *Dombey and Son* skildras med utgångspunkt i mesmeristisk spekulation visas övertygande. Däremot är det svårare att se likheten mellan Lady Dedlock i *Bleak House* och

sysstrarna O'key (s. 183) eller att identifiera Oliver Twists visionära upplevelse i ett tillstånd mellan sömn och vaka som »mesmeric trance» (s. 146). En rad spegelscener sammanställs verkningsfullt med Elliotsons och andra magnetisörers experiment med speglar, som ansågs kunna fokusera och intensifiera den magnetiska kraften. (Utgår Hjalmar Bergman i En döds memoarer från liknande föreställningar, frågar sig en svensk läsare.) Lika effektiv är inte demonstrationen i kapitlet The past illumined av en rad episoder ur olika romaner, som enligt Kaplan belyser mesmeristiska föreställningar om själens förmåga att under påverkan av den dolda kraften återskapa det förflutna och se in i framtiden.

Fred Kaplans omsorgsfulla och elegant presenterade undersökning väcker sålunda en smula blandade känslor: långt ifrån alla de belägg han ger har det avsedda bevisvärdet. Många iakttagelser från psykologins allmänning får i onödan mesmeristisk hallstämpel. I huvudsak driver han dock sin tes med framgång och ger därmed ett väsentligt bidrag till den väldiga Dickens-forskningen. Där har egentligen tidigare bara den oavslutade romanen om Edwin Drood figurerat i detta sammanhang – nu står det klart att mesmeristiska föreställningar griper djupt in i de flesta av Dickens senare verk. Det gäller inte minst hans gestaltning – hur väl dold bakom victorianska draperier den än må vara – av de sexuella relationerna. Kapitlet The sexuality of power ger ett nyttigt korrektiv till exempelvis Pamela Hansford Johnsons uppfattning (i The sexual life in Dickens's Novels, Dickens 1970, Centenary Essays, ed. Michael Slater, N.Y. 1970), att det finns »so little suggestion of sexual or sensuous love in his novels». Kaplan visar tvärtom med en rad exempel av typ Quilp–Little Nell i Old Curiosity Shop, hur ofta relationen mellan »dominating male» och »subjugated female» är våldsamt laddad med latent sexualitet. Temat var inte obekant från de mesmeristiska seanserna, och kritikerna varnade för missbruk av den makt som magnetisören ägde i detta avseende. Browning utnyttjade detta liksom så många andra aktuella motiv i sin dikt Mesmerism, och i Dickens romanvärld dyker det upp i flera olika konstellationer. Hans dynamiska manliga huvudpersoner finner sin högsta lust i att dominera de andra och svagare. »To subjugate others to their wish is inseparable from their sexuality; indeed, often it *is* their sexuality. Dickens usually does not permit us much more than a carefully veiled description of their heterosexual and autoerotic acts. But their desires are often vividly depicted; and their use of mesmeric will and energy is manifest expression of the inseparability of their drive to dominate and their sexual being» (s. 191).

Hans Lindström

Streitpunkt Vormärz. Beiträge zur Kritik bürgerlicher und revisionistischer Erbeauffassungen von Helmut Bock, Werner Feudel, Ingrid Pepperle, Henri Poschmann, Ursula Reinhold, Roman Ritter, Rainer Rosenberg. Akademie-Verlag. Berlin 1977.

Ulf Eisele: *Realismus und Ideologie. Zur Kritik der literarischen Theorie nach 1848 am Beispiel des 'Deutschen Museums'*. Metzler Studienausgabe. Stuttgart 1976.

Helmuth Widhammer: *Die Literaturtheorie des deutschen Realismus (1848–1860)*. – Hugo Aust: *Literatur des Realismus*. Sammlung Metzler. Band 152, 157. Stuttgart 1977.

I Samlaren 1975 ägnade jag den första delen av en större uppsats åt att belysa hur kontroversiella begreppen Biedermeier, Das junge Deutschland och Vormärz blivit inom litteraturvetenskapen i BRD och DDR. Som ett stridsämne och en prövosten betecknas just också den tyska Vormärzlitteraturen i en ny östtysk samlingsvolym, där man dessutom finner ett bidrag av en företrädare för marxistisk litteraturvetenskap i BRD. I förordet till denna bok som ingår i serien Literatur und Gesellschaft (Hrsg. von der Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Literaturgeschichte), förklarar Rainer Rosenberg att polemiksituationen på ett avgörande sätt har förändrats under de senaste åren; man har inom västtysk germanistik försökt, »demokratische und sozialistische Traditionen des deutschen Volkes in die herrschende bürgerliche Ideologie zu integrieren oder an linksopportunistische politische Strömungen anzuschliessen und gegen den real existierenden Sozialismus zu kehren. [...] Die Autoren des vorliegenden Bandes stellen sich auf die veränderte Polemiksituation ein, indem sie die wissenschaftliche Fundierung ihrer eigenen Ansichten in der Auseinandersetzung mit den neuen Tendenzen bürgerlicher Vormärzauffassung überprüfen.» I sin egen uppsats diskuterar Rainer Rosenberg den roll som Lukács-receptionen har kommit att spela för den »oppositionella» litteraturvetenskapens Vormärz-uppfattningar i BRD; alltsedan slutet av 60-talet utgör där litteraturhistorien ett viktigt gebit för de ideologiska klassmotsättningarna, framhåller han. Lukács var det som lade grunden till den marxistiska litteraturvetenskapen i DDR, betonar han, medan i BRD Lukács' inflytande först gjorde sig gällande under 1950-talets senare hälft. »Die Rezeption begann gewissermassen 'von hinten', d. h. mit seiner nach 1956 verfassten Schriften [...]» (Helt rehabiliterad är Lukács inte i DDR; »revisionisten» röner alltså jämt kritik.) Nu kan Lukács visserligen inte sägas ha ägnat själva Vormärz-perioden någon större uppmärksamhet i sina skrifter, även om han till fullo insåg Heines och Büchners storhet. Rosen-